

„Wychowanie w Rodzinie” t. XXIII (2/2020)

Maria ZIELIŃSKA*
Justyna NYCKOWIAK**

Umiejętności życiowe i kompetencje społeczne dziewcząt i chłopców jako kapitał początkowy w pierwszej fazie *transition to adulthood*

**Life skills and social competences of girls and boys as initial capital
of the first phase of transition to adulthood**

Abstrakt

Wprowadzenie. Obecnie obserwujemy w Polsce przeobrażenia modeli wchodzenia w dorosłość, w tym zmiany dominujących wzorców zachowań dotyczących partnerstwa, małżeństwa, rodziny. W sensie socjologicznym mówimy o zjawisku odraczania ról społecznych związanych z dorosłością, o coraz dłuższym moratorium i zmieniających się markerach dorosłości. W domu rodzinnym młody człowiek nabywa kompetencje i umiejętności przydatne w samodzielnym, niezależnym, odpowiedzialnym dorosłym życiu. W artykule przedstawiony zostanie charakter tych umiejętności, które

* **e-mail: m.zielinska@is.uz.zgora.pl**

Pracownia Badań nad Młodzieżą, Wydział Nauk Społecznych, Uniwersytet Zielonogórski, Licealna 9, 65-417 Zielona Góra, Polska
Laboratory of Research on Youth, Faculty of Social Science, University of Zielona Góra, Licealna 9, 65-417 Zielona Góra, Poland
ORCID: 0000-0003-2708-2774

** **e-mail: j.nyckowiak@is.uz.zgora.pl**

Pracownia Badań nad Młodzieżą, Wydział Nauk Społecznych, Uniwersytet Zielonogórski, Licealna 9, 65-417 Zielona Góra, Polska
Laboratory of Research on Youth, Faculty of Social Science, University of Zielona Góra, Licealna 9, 65-417 Zielona Góra, Poland
ORCID: 0000-0003-3042-5475

wraz z kompetencjami uznane zostały za kapitał początkowy pierwszej fazy *transition to adulthood*.

Cel. Celem artykułu jest próba odpowiedzi na pytanie, czy poddani badaniu osiemnastoletni licealiści znajdujący się u progu dorosłego życia, w tzw. fazie liminalnej *transition to adulthood*, są wyposażeni w kapitał początkowy w postaci znaczących dla funkcjonowania w dorosłym społeczeństwie umiejętności i kompetencji. Odpowiadamy także na pytanie o to, czy i w jakim zakresie socjalizacja do dorosłości, zachodząca w domu rodzinnym, odpowiada współczesnym zmianom w zakresie równego traktowania kobiet i mężczyzn, a w jakim podtrzymuje tradycyjne podziały ról.

Materiały i metody. Bazę empiryczną artykułu stanowią wyniki badań socjologicznych przeprowadzonych w 2018 roku w województwie lubuskim w szkołach ponadgimnazjalnych.

Wyniki. Kluczowe różnice w zakresie socjalizacji do dorosłości dziewcząt i chłopców zarejestrowane zostały w dwóch obszarach: treningu umiejętności związanych z prowadzeniem gospodarstwa domowego i opieką nad pozostałymi członkami rodziny oraz w obszarze treningu podejmowania długofalowych decyzji.

Wnioski. Dążenia do równości kobiet i mężczyzn uwidaczniają się w zachowaniach i obyczajach codziennych, ale nie stanowią części uwewnętrznionego habitusu. Zmieniły się akcenty oraz pola oczekiwanej pomocy, pozostały skrypty dotyczące tzw. prac kobiecych i męskich.

Słowa kluczowe: *transition to adulthood*, kapitał początkowy, umiejętności życiowe, kompetencje społeczne, *emerging adulthood*, młodzież, dom rodzinny.

Abstract

Introduction. We are currently observing changes in the models of entering adulthood in Poland, including changes in the dominant patterns of behaviour related to partnership, marriage, and family. In a sociological sense, we are talking about the phenomenon of postponing social roles related to adulthood, about an ever-longer moratorium and changing markers of adulthood. In the family home, a young person acquires competences and skills useful in an independent, responsible adult life. The article will present the nature of those skills which, together with the competences, were considered to be the initial capital of the first phase of transition to adulthood.

Aim. The aim of the article is to try to answer the question of whether the 18-year-old secondary school students who were on the verge of adulthood, in the so-called liminal phase within the transition to adulthood, are equipped with the initial capital in the form of skills and competences significant for the functioning in the adult society. We also answer the question of whether, and to what extent, socialization to adulthood, taking place in the family home, corresponds to contemporary changes in the equal treatment of women and men, and to what extent it maintains the traditional division of roles.

Materials and methods. The empirical base of the article is the results of sociological research conducted in 2018 in upper secondary schools in Lubuskie voivodeship.

Results. The key differences in the field of socialization to adulthood between girls and boys were recorded in two areas: training of skills related to running a household along with caring for other family members, and training in long-term decision making.

Conclusions. Striving for equality between women and men is reflected in everyday behaviour and choices, but they are not part of the internalized habitus. The accents and fields of the expected help have changed, but the scripts concerning the so-called male and female tasks remain the same.

Keywords: transition to adulthood, start-up capital, life skills, social competences, emerging adulthood, youth, family home.

Wprowadzenie

Artykuł mieści się, najogólniej mówiąc, w nurcie rozważań dotyczących *emerging adulthood* (*wschodzącej dorosłości*), w szczególności etapu *transition to adulthood* (*przechodzenia do dorosłości*). Skoncentrujemy się przede wszystkim na umiejętnościach życiowych i kompetencjach społecznych wchodzących w skład kapitału początkowego młodych ludzi znajdujących się na progu dorosłości. Takie podejście jest spotykane coraz częściej, gdyż z prowadzonych badań wynika, że to właśnie umiejętności i kompetencje społeczne stanowią o dorosłości, a nie markery, które są jedynie punktami na mapie dorosłości (por. m.in. Wiszejko-Wierzbička, Kwiatkowska, 2018; Brzezińska, Piotrowski, 2010; Oleszkowicz, Misztela, 2015). W ostatnich latach dużo miejsca w literaturze naukowej i w debatach medialnych poświęca się przemianom stosunku do ról płciowych, preferencji dotyczących modeli życia i zmianom modeli rodziny (por. min. Baranowska, 2007; Bakiera, Wiśniewska, 2018; Brzezińska, Appelt, Ziółkowska, 2016; Marody, Giza-Poleszczuk, 2004; Bieńko, 2008; Slany 2002, Miller, Sassler, 2010, Dąbrowska, 2005).

Tendencjom indywidualistycznym sprzyja dyskurs inicjowany przez ruchy emancypacyjne i feministyczne, ukazujący inne niż tradycyjne miejsce kobiety w społeczeństwie. Kobiety na równi z mężczyznami podejmują rywalizację na rynku pracy, starają się chronić własną autonomię, co często powoduje ograniczenie lub przesunięcie na wiek późniejszy realizacji potrzeb związanych z założeniem i budowaniem rodziny, a także z urodzeniem dziecka. Kobiety nie tylko wchodzi na rynek pracy w zawodach dotychczas zastrzeżonych dla mężczyzn i domagają się równego traktowania, ale również w związkach oczekują równego podziału obowiązków, niekoniecznie zgodnego z tradycyjnymi wzorami. Kobiety poszukują partnerów, którzy będą z nimi współdziałać w czynnościach związane z prowadzeniem domu, pielęgnacją dzieci i zdobywaniem środków na życie (por. min. raport CBOS, 2013; Żadkowska, 2012; Marszałek, 2019; Wiśniewska, Bakiera, 2017; Bakiera, Wiśniewska 2018). Choć mają coraz większe wsparcie mężczyzn w pracach domowych, to – szczególnie w rodzinach o niższym statusie ekonomicznym – podział obowiązków domowych nadal często jest opisywany jako nieproporcjonalnie żeński (por. Kwak, 2007; Kotlarska-Michalska, 2001; Carlson, Miller, Sassler, Hanson, 2016; Kornrich, Brines, Leup, 2012). Jednocześnie mężczyznom trudno rozstać się z wizją żony-opiekunki biorącej na siebie większość ciężarów związanych z życiem codziennym i prowadzeniem domu (Czerka, 2007; Fuszara, 2007; Trzop, 2019). Być może dlatego dłużej niż kobiety pozostają oni w domu rodzinnym i dużo później niż kiedyś wchodzi

w związku małżeńskie (Zielińska, Wróbel, 2018; Arnett, 2004, 2010; Młynarska, 2011; Kiley, 2007).

Podstawowym celem artykułu jest próba odpowiedzi na pytanie, czy i w jakim zakresie socjalizacja do dorosłości, obejmująca obszar umiejętności prowadzenia gospodarstwa domowego, zarobkowania, zarządzania pieniędzmi oraz decyzyjności, zachodząca w domu rodzinnym, odpowiada opisanym wyżej tendencjom, a w jakim podtrzymuje tradycyjne podziały ról. Interesowało nas to, czy nauka określonych umiejętności i oczekiwania odnośnie do wypełniania obowiązków domowych, przygotowanie do pracy zawodowej i oczekiwania związane z edukacją są spójne z własnymi planami życiowymi młodych dorosłych i ich projekcjami wchodzenia w dorosłość. Jaki jest ewentualny kierunek przeobrażeń w tym obszarze?

Tak postawiony cel badań wyznaczał główne i szczegółowe pytania badawcze, które na potrzeby niniejszego artykułu można sprowadzić do kilku najważniejszych:

- Czy i w jakim zakresie w środowisku rodzinnym występuje podział obowiązków domowych na męskie i kobiece? Czy ten podział odpowiada stereotypom w tym zakresie?
- Czy i w jakim zakresie podejmowanie prac zarobkowych i gospodarowanie zdobytymi środkami jest zależne od płci młodych adolescentów?
- Czy i w jakim zakresie umiejętności decyzyjne chłopców różnią się od umiejętności decyzyjnych dziewcząt?

Przyjęto kilka założeń:

- osiemnastolatki urodzeni w 2000 roku już w początkowej fazie *emerging adulthood* posiadają podstawowe umiejętności, pozwalające im opanować społeczną rzeczywistość i podjąć wyzwania rozpoczynającej się nowej fazy życia i jest to efektem socjalizacji zachodzącej w domu rodzinnym,
- odnotowywane zmiany badanych sfer aktywności tj. w zakresie prowadzenia domu, opieki nad członkami rodziny, zarobkowaniem i decyzyjnością są konsekwencją zachodzących globalnie przeobrażeń,
- mimo zmieniającego się stosunku do ról płciowych i zachodzącej demokracji w badanych sferach aktywności środowisko rodzinne podtrzymuje tradycyjny podział ról, co wyraża się rozbieżnością oczekiwań rodziców wobec chłopców i wobec dziewcząt.

W celu zweryfikowania założeń dotyczących przebiegu treningu w zakresie kluczowych umiejętności i kompetencji życiowych, jakiego doświadczają młode dziewczęta i młodzi chłopcy, analizie poddane zostaną składowe modelu nazwanego przez autorki początkowym kapitałem życiowym młodych dorosłych. Na wstępie omówiony zostanie charakter tych umiejętności i kompetencji, zoperacjonalizowanych

w badaniu poprzez pytania dotyczące różnych czynności związanych z określonymi obszarami codziennych aktywności. Będą to:

- umiejętności związane z prowadzeniem gospodarstwa domowego (sprzątanie, prace naprawczo-remontowe, zakupy, przygotowanie posiłków, opieka nad innym członkami rodziny),
- umiejętności związane ze zdobywaniem pracy i z zarządzaniem zdobytymi środkami (wydawanie i oszczędzanie),
- umiejętności decyzyjne.

Wymienione umiejętności stanowią w badaniu zmienne zależne. Płeć stanowi zmienną niezależną.

Empiryczną bazę artykułu stanowią wyniki badań prowadzonych od kwietnia do czerwca na terenie województwa lubuskiego w ramach projektu *W drodze ku dorosłości. Lubuska młodzież 2018*¹ wśród młodzieży ponadgimnazjalnej, uczniów I i II klasy szkół licealnych, tj. siedemnasto- i osiemnastolatków.

Informacje o badaniu i o badanych licealistach

Obiektem badań socjologicznych w projekcie *W drodze ku dorosłości. Lubuska młodzież 2018* byli młodzi ludzie, urodzeni w 2000 roku, znajdujący się u progu dorosłości, ale jeszcze korzystający z przywilejów i praw zarówno dzieciństwa, jak i młodości. Należą oni do pokolenia, które jeszcze nie ma swojej nazwy medialnej. Roboczo nazwani zostali pokoleniem 2.0 (od daty urodzenia – tj. 2000 roku). W dużej części są to dzieci pokolenia Unii Europejskiej, dorastającego w czasie, kiedy Polska wchodziła w jej strukturę. W pewnym stopniu stanowią ariergardę pokolenia „Z”, co oznacza, że posiadają wiele cech swoich starszych kolegów, ale już wyznaczają nowe trendy i widoczne są, odróżniające ich od poprzednich pokoleń, cechy.

Próba badawcza miała charakter kwotowo-losowy. Dobór szkół miał charakter typologiczny z elementem losowości. Ważnym kryterium było odzwierciedlenie w badanej próbie charakteru szkół ze względu na ich lokalizację i gestora (w mieście wojewódzkim, w miastach powiatowych oraz w gminie). W wybranych szkołach do badania wylosowano odpowiednie klasy (tabela 1). W procedurze losowania zastosowano prosty schemat losowania.

¹ Projekt realizowany był w ramach prac badawczych Pracowni Badań nad Młodzieżą w Instytucie Socjologii Uniwersytetu Zielonogórskiego. Badania realizował zespół naukowy w składzie: Maria Zielińska (kierownik projektu), Beata Trzop, Dorota Szaban – wykonawczynie). Badanie sfinansowano ze środków na badania własne Instytutu Socjologii Uniwersytetu Zielonogórskiego, a częściowo ze środków Sekcji Socjologii Młodzieży i Edukacji (w ramach dofinansowania sekcji przez PTS).

Tabela 1

Właściwości populacji i próby badawczej w badaniu Lubuska młodzież 2018

Typ miejscowości	Miasto wojewódzkie	Miasto powiatowe	Gmina (miasto w powiecie niebędące siedzibą powiatu)	Ogółem
Liczba szkół	18	25	11	54
Liczba klas I i II	119	98	19	236
Liczba uczniów klas I i II	2995	2459	476	6718
Liczba wylosowanych klas	10	8	4	22

Źródło: Bank Danych Lokalnych GUS i Dane Ministerstwa Edukacji za 2018 r.

Wg danych Banku Danych Lokalnych w województwie lubuskim w 2018 r. było 9918 uczniów szkół ogólnokształcących, z czego 6718 to uczniowie klas I i II. Największy udział uczniów szkół ponadpodstawowych (45,3%), to uczniowie szkół prowadzonych przez miasta na prawach powiatu. Średnio na jeden oddział szkolny w województwie lubuskim przypadało 25 uczniów (co informuje o 268 klasach). Wyliczona wielkość próby, przy założonym błędzie 4% i poziomie ufności na poziomie 95% wynosi 551 uczniów, co w przeliczeniu pozwoliło wylosować do badania 22 klasy. Do badania zaproszono dwie szkoły z miasta wojewódzkiego, dwie szkoły z miast będących siedzibą powiatu i jedną szkołę gminną². W badaniu zrealizowanym techniką ankiety audytoryjnej zebrano w sumie 543 ankiety. W badaniu wzięło udział 66,9% dziewcząt i 33,1% chłopców.

Tabela 2

Rozkłady wybranych zmiennych demograficznych w próbie

Płeć	N	%
Kobieta	320	66.9
Mężczyzna	158	33.1
Miejsce zamieszkania		
Wieś	159	33.3
Miasto do 20 tys. mieszkańców	129	27.0
Miasto od 20 do 100 tys. mieszkańców	73	15.3

² Badane szkoły to uczestnicy edukacyjnego projektu Instytutu Socjologii Uniwersytetu Zielonogórskiego pn. „Akademickie Warsztaty Socjologiczne”, który realizowany był w latach 2017, 2018, 2019. W projekcie brały udział następujące szkoły: (1) Zespół Szkół Ponadgimnazjalnych im. Władysława Broniewskiego w Krośnie Odrzańskim (wylosowano 4 klasy); (2) Zespół Szkół Ekologicznych im. Unii Europejskiej w Zielonej Górze (wylosowano 6 klas); (3) VII Liceum Ogólnokształcące w Zielonej Górze (wylosowano 4 klasy); Zespół Szkół Ogólnokształcących i Ekonomicznych w Lubsku (wylosowano 4 klasy); Liceum Ogólnokształcące im. Henryka Sienkiewicza w Świebodzinie (wylosowano 4 klasy).

Miasto powyżej 100 tys. mieszkańców	117	24.5
Sytuacja materialna rodziny		
Brakuje pieniędzy nawet na zaspokojenie podstawowych potrzeb materialno-bytowych	45	8.6
Cały dochód przeznaczony jest na kupno niezbędnych i niedrogich rzeczy	26	5.0
W zasadzie wystarcza pieniędzy na bieżące potrzeby, lecz zakup np. sprzętu sprawia pewne trudności	76	14.5
Żyjemy dostatnio, lecz nie możemy sobie pozwolić na zakup luksusowych dóbr	200	38.1
Mamy możliwość realizacji prawie wszystkich potrzeb konsumpcyjnych, w tym również luksusowych	178	33.9
Sytuacja rodzinna		
Rodzina pełna, z obojgiem rodziców	346	66.5
Rodzina niepełna, wychowuje mnie tylko matka	95	18.3
Rodzina niepełna, wychowuje mnie tylko ojciec	44	8.5
Inna sytuacja	35	6.7

Źródło: Badania własne.

Chociaż wyniki badań odnosić się będą do konkretnej zbiorowości młodych ludzi z określonego regionu Polski, to w pewnym zakresie można je uogólniać na całą populację osiemnastolatków w roku 2018 w Polsce, czyli osób urodzonych w 2000 roku. W tabeli 2. przedstawiony jest rozkład podstawowych zmiennych demograficznych w badanej próbie.

Jednym z ważniejszych wymiarów życia jest poziom materialny rodziny. W dużej mierze wyznacza on plany życiowe, pozwala realizować zamierzenia, decyduje o scenariuszu startu w dorosłość. Kapitał ekonomiczny rodziny zabezpiecza przyszłość kolejnego pokolenia. W przekonaniu ponad 1/3 badanych uczniów w ich rodzinach istnieje możliwość realizacji prawie wszystkich potrzeb konsumpcyjnych, w tym również luksusowych. Mniej niż co dziesiąty badany uczeń określał sytuację materialną rodziny jako złą, gdyż brakuje w niej pieniędzy na zaspokojenie nawet podstawowych potrzeb materialno-bytowych. Ponad 1/3 badanych licealistów to mieszkańcy wsi, 1/4 mieszka w dużym mieście, co w woj. lubuskim oznacza Zieloną Górę lub Gorzów – jedyne miasta liczące ponad 100 tys. mieszkańców. Pozostali badani to mieszkańcy małych i średnich miasteczek. Ponad 66% badanych wychowuje się w pełnej rodzinie, niemal 27% wychowuje się w rodzinie z jednym rodzicem, natomiast niecałe 7% respondentów określiło swoją rodzinną sytuację jako „inną”. Badanie nie miało na celu pogłębiania wiedzy na temat struktury rodziny. Można jedynie przypuszczać, że część badanych, tak, jak to występuje w całej populacji, wychowuje się w niepełnych rodzinach patchworkowych.

Region lubuski to przede wszystkim małe miasteczka i wsie. Młodzież kończąca szkoły średnie ma tu do wyboru Uniwersytet Zielonogórski, kilka szkół wyższych, szkoły policealne i pomaturalne. Duża część z nich wybiera większe ośrodki naukowe poza województwem. Swoimi wyborami nie odróżniają się znacząco od młodych ludzi z innych regionów Polski. Wykształcenie rodziców, kapitał kulturowo-ekonomiczny rodziny oraz presja środowiska rówieśników, a także indywidualne cechy i zainteresowania, wyznaczają ich drogę edukacyjną i zawodową.

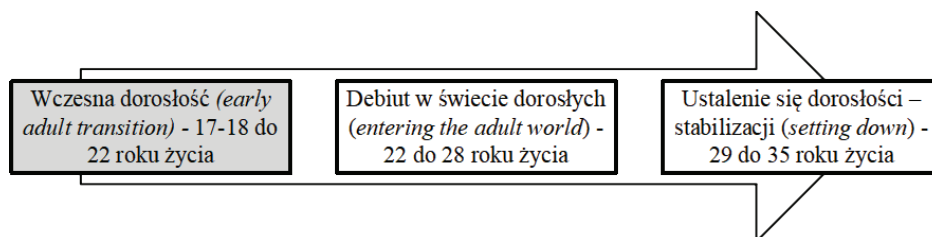
Podstawowe charakterystyki wieku dorastania w świetle koncepcji teoretycznych

Dorastanie to długi proces, którego istotą jest wielowymiarowe przygotowywanie się do reszty swojego życia w dorosłości. W fazie tej jednostka nabywa umiejętności i kompetencje, a także oswaja narzędzia pozwalające funkcjonować w świecie dorosłych. Rodzina, szkoła, rówieśnicy a także instytucje w sposób zróżnicowany przyczyniają się do przyswojenia odpowiednich zachowań przypisanych do ról społecznych: pracownika, rodzica, partnera, obywatela, członka wspólnoty religijnej itp. We współczesnym świecie szczególną rolę w tym procesie odgrywają także media, w tym Internet.

To, jakie wzory i w jakim stopniu zostaną zinternalizowane w okresie dzieciństwa i wczesnej młodości, ma znaczenie dla dalszego przebiegu życia. Przyzwolenie na eksperymentowanie z rolami w okresie tzw. moratorium oraz odracanie dorosłości w związku z niepełnym lub niedostatecznym przyswojeniem owych ról jest charakterystyką dorastania w epoce ponowoczesnej (por. min. Lipska, Zagórska, 2011; Brzezińska, Kaczan, Piotrowski, Rękosiewicz, 2011; Brzezińska, 2016; Brzezińska, Syska, 2016; Brzezińska, Appelt, Ziółkowska, 2016; Inglehart, Baker, 2000). Współczesny osiemnastolatek stojący u progu dorosłości, poza wiekiem metrykalnym i biologicznym, niewiele ma wspólnego ze swoim rówieśnikiem z poprzednich epok historycznych. Nie tylko jego dorastanie trwa zdecydowanie dłużej, ale przede wszystkim jego wybory życiowe, przyjęcie określonej ścieżki życia/biografii, dokonują się w galaktyce dużo szerszej puli możliwości. Dlatego dorosłość, definiowana w socjologii i psychologii za pomocą tradycyjnie rozumianych markerów dorosłości, wymaga korekty i przedefiniowania (por. min. Brzezińska, Appelt, Ziółkowska, 2016; Oleszkowicz, Misztela, 2015; Marianowska, 2013; Arnett, 2000, 2001, 2004, 2010, Czerka, 2005).

Przekonanie, że uzyskanie tradycyjnie pojmowanego statusu „dorosłego” jest dążeniem każdego młodego człowieka zdaje się już nie być tak oczywiste, jak dotychczas. W Polsce w ostatnich dwóch dekadach zauważa się, że faza młodości ulega wydłużeniu, młodzi ludzie coraz dłużej zostają w systemie edukacji i przez to coraz

dłużej zamieszkują w domu rodziców, coraz później też zawierają związki małżeńskie (choć wcześniej niż kiedyś wchodzą w związki partnerskie), a kobiety coraz później rodzą pierwsze dziecko (por. Zielińska, Wróbel, 2018; Mynarska, 2011; Kiley, 2007). W Europie Zachodniej i Ameryce Północnej takie tendencje odnotowano już wcześniej (Zielińska, 2020; Arnett, 2016; Inglehart, Baker 2000; Zielińska, Wróbel 2018; Arnett 2010; Settersten, 2000; van de Welde, 2008).

Rysunek 1. Periodyzacja okresów w obrębie fazy *emerging adulthood*. Źródło: Badania własne.

Badani przez nas uczniowie znajdują się na pierwszym etapie wczesnej dorosłości (tzw. *transition to adulthood* wg Arnetta 1997, 2001) (patrz rysunek 1, okno pierwsze). Ważne wydaje się ustalenie ich zasobów i kompetencji na tym etapie życia (tzw. kapitał początkowy). Z jakimi umiejętnościami rozpoczynają kolejny okres swojego życia, co potrafią, w jakich sprawach podejmują decyzje, czy potrafią zarabiać i zarządzać środkami finansowymi? W kontekście sygnalizowanej na wstępie zmiany kulturowej dotyczącej przemian w postrzeganiu ról kobiecych i męskich, kluczowe staje się pytanie o zróżnicowanie kapitału początkowego ze względu na płeć. Czy w dorosłość wchodzi obecnie pokolenie wolne od tradycyjnych skryptów ról kobiecych i męskich, czy raczej dziedziczy ono po poprzednich pokoleniach tradycyjne podziały ról i przypisane im umiejętności? Na to pytanie odpowiemy w dalszej części artykułu.

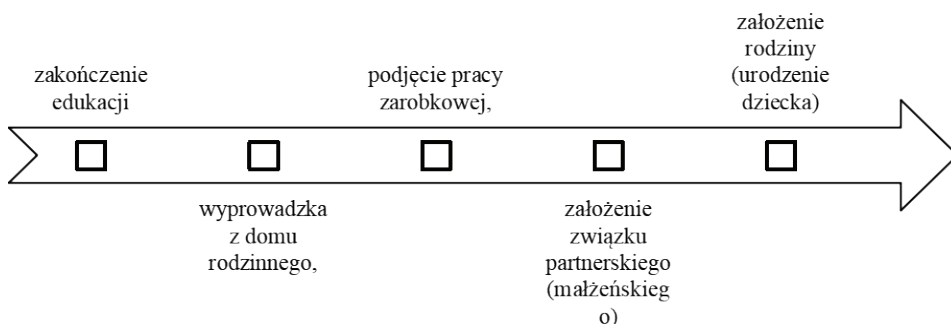
Rozstrzygnięcia wymaga kwestia przyjęcia przez nas adekwatnej koncepcji teoretycznej. Współcześnie funkcjonują trzy podstawowe podejścia do ujmowania *emerging adulthood*. W psychologii rozwojowej przyjęło się – za Robertem Jamsem Havighurstem (1953) – rozpatrywanie kolejnych okresów rozwoju człowieka z perspektywy przewidzianych dla tych okresów zadań. Jest to model teoretyczny zbudowany niemal cztery dekady temu. Choć w psychologii rozwojowej nadal przypisuje się określone zadania poszczególnym fazom życia, to wiadomo już, że dokonały się zmiany, których kierunek wskazują trendy demograficzne. Niemniej przyjmuje się, że młody człowiek uzyskujący pełnoletność „jest na ogół zdolny do wypełniania większości zadań przypadających na ten okres życia. Jednak realizacja niektórych z nich jest kontynuowana we wczesnej dorosłości” (Harwas-Napierała, Trempała, 2014, s. 197).

Poddani badaniu adolescenti teoretycznie osiągnęli zadania rozwojowe, przewidziane dla fazy życia 15-18 lat (opracowanie na podstawie Havighurst, 1953):

- osiągnięcie nowych, bardziej dojrzałych więzi z rówieśnikami obojga płci,
- ukształtowanie roli męskiej lub kobiecej (uzyskanie tożsamości płciowej),
- akceptacja swojego wyglądu i skuteczne posługiwanie się własnym ciałem,
- przygotowanie do małżeństwa i życia w rodzinie,
- przygotowanie do kariery zawodowej (niezależności ekonomicznej),
- rozwijanie ideologii (sieci wartości) i systemu etycznego,
- dążenie do postępowania akceptowanego społecznie.

Niezwykle trudno jednak jest oszacować osiągnięty przez nich poziom. Przyjmujemy, że osiemnastolatki w zdecydowanej większości osiągnęły zadania rozwojowe i są gotowi na przyswajanie zadań właściwych dla kolejnej fazy życia tj. wczesnej dorosłości.

Jedną z najbardziej znanych koncepcji ujmowania procesu dorastania jest koncepcja *big five* (por. min. Settersten, 2007; Brzezińska, Appelt, Ziółkowska, 2016; Brzezińska, Piotrowski, 2010). Podejmowane są tu próby wskazania wyznaczników, markerów, które mają świadczyć o byciu człowiekiem dorosłym.

Rysunek 2. *Big five* – markery dorosłości wg Setterstena (2007).

Są to: zakończenie edukacji, wyprowadzka z domu rodzinnego, podjęcie pracy zarobkowej jako warunek uzyskania niezależności ekonomicznej, założenie trwałego związku partnerskiego/małżeńskiego i założenie rodziny, które ma się wiązać z posiadaniem dzieci (rysunek 2). Wskazane są tu jedynie określone wydarzenia życiowe, które wiążą się z uzyskaniem samodzielności i świadczyć mają o dorosłości jednostki. Wiadomo jednak, że dorosłość to przede wszystkim stan umysłu, gotowość do podjęcia określonych ról społecznych zgodnych ze wzorem społecznym, to szereg umiejętności życiowych oraz kompetencji pozwalających na pełne uczestnictwo w życiu społecznym. Markery dorosłości (*big five*) zasadniczo nie zmieniły się od

wielu lat. Zmienił się jednak ich charakter i moment wystąpienia w cyklu życia człowieka, a także kolejność ich występowania.

Trzeci nurt wiąże się z uznaniem różnego rodzaju umiejętności i kompetencji społecznych za subiektywne i obiektywne kryteria dorosłości. Wiszejko-Wierzbicka i Kwiatkowska (2018) wskazują, że „badane przez nie młode osoby nie uważają, aby decydującymi obecnie wyznacznikami dorosłości były kryteria społeczne, równocześnie przypisując bardzo duże znaczenie do dyspozycji psychicznych oraz szczególnych umiejętności, jakie musi posiadać człowiek, aby można go było uznać za dorosłego” (Wiszejko-Wierzbicka, Kwiatkowska, 2018, str. 148).

Współczesne wchodzenie w dorosłość, w przekonaniu nie tylko badaczy, ale także samej młodzieży, w większym stopniu wiąże się z umiejętnościami i kompetencjami (również natury emocjonalnej i psychicznej) niż z określonym wydarzeniem w biografii jednostki. Charakter i zakres niezbędnych umiejętności oraz kompetencji

Kryteria subiektywne

- Zakończenie edukacji
- Zawarcie związku małżeńskiego
- Posiadanie co najmniej jednego dziecka i podjęcie opieki nad nim
- Podjęcie stałej pracy
- Niezależność finansowa
- Zamieszkanie poza domem rodzinnym
- Posiadanie własnego mieszkania
- Ukończenie 18. roku życia
- Posiadanie prawa jazdy

Kryteria obiektywne

- Budowanie planów, wyznaczanie celów na przyszłość
- Branie odpowiedzialności za konsekwencje własnych działań
- Samodzielne podejmowanie decyzji
- Umiejętność panowania nad własnymi emocjami
- Niezależność emocjonalna od rodziców i innych dorosłych
- Ukształtowany system wartości i przekonań
- Radzenie sobie w sytuacjach trudnych
- Branie odpowiedzialności za innych
- Większa dbałość o innych, mniejszy wzgląd na siebie
- Umiejętność skutecznego porozumiewania się z innymi
- Zdolność do zaangażowania się w stały związek uczuciowy

Rysunek 3. Obiektywne i subiektywne kryteria dorosłości. Źródło: Opracowanie własne na podstawie: J. J. Arnett (2001); A. Brzezińska, K. Piotrowski (2010); D. Wiszejko-Wierzbicka, A. Kwiatkowska, (2018).

życiowych ulega dość szybkim zmianom. Wraz z rozwojem cywilizacji, technologii, zależnie od systemu polityczno-społecznego, typu kultury, pewne umiejętności tracą rację bytu, inne zyskują na znaczeniu. Opanowanie takich umiejętności jak: zdobywanie środków do życia, zarządzanie tymi środkami, samodzielne podejmowanie decyzji i odpowiadanie za konsekwencje własnych wyborów, czy generalnie zarządzanie własnym życiem, jest dla współczesnego młodego człowieka – niezależnie od płci – zdecydowanie ważniejsze niż tradycyjnie pojmowane role społeczne i najczęściej to kryteria subiektywne przesądzają o poczuciu bycia dorosłym (patrz rysunek 3). W artykule odnosimy się do wszystkich opisanych wyżej podejść, by zmaksymalizować możliwości eksplanacyjne przedstawionych danych.

Badani osiemnastolatki to uczniowie drugiej klasy liceum. Za nimi jeden z trudniejszych okresów życia tzn. adolescencja. Nie wszyscy przeszli ją pomyślnie; niektórzy znajdują się jeszcze w fazie matoryjnej. Nadal mieszkają w domu z rodzicami, nie posiadają stałej pracy, nie mają dzieci, są zależni finansowo od rodziców, wielu z nich może już mieć prawo jazdy. Uzyskanie pełnoletności oznacza jedynie otwarcie na nowe możliwości. W naszym kręgu cywilizacyjnym wiąże się to przede wszystkim ze zmianą sytuacji cywilno-prawnej i administracyjnej. Najważniejszą zmianą jest uzyskanie pełnej zdolności do czynności prawnych, a co za tym idzie – swoboda w kształtowaniu własnej sytuacji prawnej. Osoba pełnoletnia odpowiada w pełnym zakresie za swoje czyny – osiemnastoletni człowiek ma prawo wyprowadzić się z domu, skończyć (przerwać) edukację, założyć rodzinę, podjąć pracę, zakupić legalnie alkohol, posiadać nieograniczone obwarowaniami prawo jazdy, może stanowić o sobie i swoim życiu. Uzyskanie praw nie jest tożsame z natychmiastowym korzystaniem z nich.

Badani respondenci nie spełniają większości obiektywnych kryteriów dorosłości, choć w stopniu mniejszym lub większym spełniają kryteria subiektywne (patrz rysunek 4). Z badań wynika, że mają plany na najbliższą i dalszą przyszłość (np. planują harmonogram pojawienia się wydarzeń sensytywnych w życiu), próbują radzić sobie w sytuacjach trudnych, mają spójny system wartości i postaw. Mają również opanowane – przynajmniej w podstawowym zakresie – czynności niezbędne do codziennego funkcjonowania: sprzątanie, gotowanie, robienie zakupów. Dla potrzeb niniejszego artykułu wymienione umiejętności i kompetencje uznajemy za ich kapitał początkowy, na który składają się również zasoby ekonomiczne i kulturowe (kapitał rodzinny), wiedza o świecie, doświadczenia związane z pracą i zarobkowaniem, doświadczenia związane z udziałem w protestach, marszach, zbiórkach (kapitał obywatelski), znajomi, przyjaciele, grupy wsparcia (kapitał ludzki) itp. Kapitał początkowy to całokształt wszystkich zasobów materialnych, mentalnych i społecznych, choć w artykule zajmujemy się jedynie podstawowymi umiejętnościami życiowymi.

Najbliższe plany i projekcje życia w dorosłości

Proces planowania swojego życia może rozpocząć się już w dzieciństwie i choć jeszcze w fazie młodości możliwe są wszystkie scenariusze, to młodzi ludzie coraz częściej zdają sobie sprawę z różnych ograniczeń i barier. Umiejętność planowania uznano za jedno z ważniejszych kryteriów dorosłości. W chwili badania respondenci mają 18 lat, przed nimi jeszcze rok nauki w szkole średniej, matura i podjęcie pierwszej w życiu ważnej decyzji: Co dalej?

Tabela 3

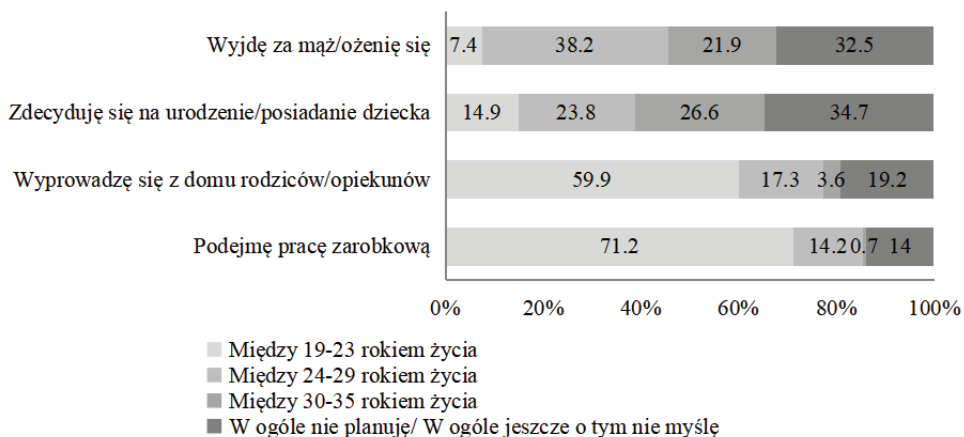
Plany respondentów po ukończeniu liceum (dane w %)

Jak sądzisz, co będziesz robił(a) po ukończeniu szkoły, do której uczęszczasz?	Ogółem	K	M
Będę studiować na wybranym kierunku studiów	54.6	52.2	62.5
Będę łączyć pracę ze studiami na wybranym kierunku	27.8	31.8	16.4
Wyjadę za granicę na stałe lub na dłuższy czas	6.6	7.0	3.9
Będę uczyć się w szkole pomaturalnej, policealnej	2.3	3.5	0.7
Założę własną firmę	1.7	1.0	3.3
Wstąpię do służby przygotowawczej lub do służby kandydackiej w wojsku	1.6	1.0	2.0
Będę pracować w firmie państwowej lub prywatnej	1.0	0.6	2.0
Pozostanę bez pracy, będę bezrobotny(a)	1.0	0.6	2.0
Będę prowadzić dom, wychowywać dzieci i utrzymywać się z zarobków męża (żony)	0.4	0.3	0.7
Będę robić coś innego	3.1	1.9	6.6

Źródło: Badania własne.

Jak wynika z tabeli 3., większość dziewcząt i chłopców zamierza kontynuować edukację, jednak 52,2% i 62,5% z nich skupi się na nauce, natomiast 31,8% dziewcząt i 16,4% chłopców chce łączyć naukę z pracą. Dziewczęta częściej planują wyjazd za granicę po maturze, chłopcy zaś nieco częściej mówią o założeniu własnej firmy. Należy tu przyjąć duży margines, gdyż przez półtora roku jeszcze wiele może się zmienić. Ważne, że ponad 80% młodych ludzi widzi potrzebę dalszego kształcenia się. O planach dotyczących wyboru przybliżonego terminu realizacji markerów dorosłości (wyprowadzki z domu rodzinnego, podjęcia pracy zarobkowej, zawarcia związku małżeńskiego i urodzenia dziecka) mówi rysunek 4. Wynika z niego jednoznacznie, że podjęcie pracy zarobkowej i wyprowadzka z domu rodzinnego to najwcześniejsze planowane kroki ku dorosłości. Nieco ponad 70% badanych planuje podjąć pracę i prawie 60% wyprowadzić się z domu między 19 a 23 rokiem życia. Urodzenie pierwszego dziecka i zawarcie związku małżeńskiego planowane jest przez ponad

50% badanych na okres między 24 a 35 rokiem życia. Około 1/3 młodych adolescentów nie planuje zawarcia związku małżeńskiego i posiadania dzieci lub na razie o tym nie myśli. Dane szczegółowe w podziale na płeć przedstawione są w tabeli 3. Wydaje się, że chłopcy są mniej zdecydowani i ich plany są mniej sprecyzowane.

Rysunek 4. Planowane sensytywne wydarzenia życiowe badanych adolescentów. Źródło: Badania własne.

Być może ma to związek z sygnalizowanym przez wielu badaczy kryzysem męskości (por. min. Trzop, 2019) i niewykrystalizowanym wzorem męskości. Kobiety nie tylko szybciej niż mężczyźni chcą podjąć pracę zawodową, ale również szybciej pragną wyprowadzić się z domu rodzinnego. Te zjawiska wydają się z kolei potwierdzać przebijające się coraz silniej do społecznej świadomości przekazy ruchów emancypacyjnych i feministycznych. Choć zauważa się nadal obecne dążenia do wczesnego założenia rodziny – nieco ponad 11% badanych uczennic planuje zamążpójście od razu po skończeniu szkoły średniej lub podczas studiów (do 25 roku życia) – to w drugiej dekadzie XXI wieku odnotować można, że wzory życia kobiet stają się zbieżne z wzorami życia mężczyzn.

Dane przedstawione na rysunku 4. i w tabeli 4. odzwierciedlają tendencje demograficzne dotyczące takich zjawisk, jak podjęcie pracy zarobkowej, wyprowadzka z domu i podjęcie samodzielnego życia, urodzenie dziecka i zawarcie związku małżeńskiego/partnerskiego³. Praca zarobkowa i wyprowadzka z domu rodzinnego są dla zdecydowanej większości osiemnastolatków początkiem dorosłości. Nieformalne

³ Tendencje demograficzne dotyczące zmian zachodzących w procesach usamodzielniania się młodych ludzi i związanych z tym markerów dorosłości pokazane zostały w artykule M. Zielińskiej i R. Wróbla (2018).

związki partnerskie są społecznie akceptowane, dlatego ich formalizowanie przestało być tak ważne, jak kiedyś. Coraz bardziej upowszechnia się model polegający na zawieraniu związku małżeńskiego po pojawieniu się pierwszego dziecka.

Tabela 4

Planowane terminy realizacji markerów dorosłości przez młodzież licealną ogółem i z rozbiciem na płeć (w %)

W jakim okresie swojego życia planujesz podjęcie następujących działań:	Między 19-23 rokiem życia	Między 24-29 rokiem życia	Między 30-35 rokiem życia	W ogóle nie planuję/ W ogóle jeszcze o tym nie myślę
Mężczyźni				
Podejmę pracę zarobkową	74,2	18,7	0,6	6,5
Wyprowadzę się z domu rodziców/opiekunów	61,9	22,6	1,3	14,2
Zdecyduję się na urodzenie/posiadanie dziecka	6,5	27,9	29,2	36,4
Wyjdę za mąż/ożenię się	4,5	39,6	23,4	32,5
Kobiety				
Podejmę pracę zarobkową	85,0	12,1	0,6	6,5
Wyprowadzę się z domu rodziców/opiekunów	78,8	12,9	1,9	6,4
Zdecyduję się na urodzenie/posiadanie dziecka	9,3	29,8	33,7	27,2
Wyjdę za mąż/ożenię się	11,3	46,3	21,2	21,2

Źródło: Badania własne.

Tabela 4. pokazuje niezwykle interesujące zjawisko. Różnice w planach życiowych dziewcząt i chłopców dotyczące założenia rodziny (zawarcia związku małżeńskiego i urodzenia dziecka) nie są duże. Wiek 25-29 lat został uznany przez prawie połowę kobiet i prawie 40% mężczyzn za optymalny do wyjścia za mąż, choć z urodzeniem dziecka poczekaliby do 30-35 roku życia. Prawie co trzecia kobieta (33,6%) oraz prawie 30% mężczyzn planuje pojawienie się dziecka właśnie w tym okresie swojego życia. Dane pokazują również, że spora część młodych ludzi nie planuje zakładania rodziny lub na razie jeszcze w ogóle o tym nie myśli. Prawdopodobnie przyczyniają się do takich postaw przekazy rodzinne i oczekiwania rodziców, którzy nie zachęcają do szybkiego usamodzielniania się i zakładania własnej rodziny. Mężczyźni wyraźnie częściej niż kobiety odkładają w czasie każdą z wymienionych decyzji. W tej najwcześniejszej fazie wchodzenia w dorosłość częściej niż kobiety deklarują oni pozostanie w domu rodzinnym i niechęć do podjęcia pracy. Kobiety szybciej niż mężczyźni pragną uzyskać niezależność i autonomię. Wśród kobiet wyraźnie częściej

występuje kolejność – najpierw ślub potem dziecko, u mężczyzn zaś zdecydowanie częściej brak planów dotyczących czy to posiadania dziecka, czy też ślubu. Dane pokazują, że właściwe wejście w dorosłość poprzez spełnienie markerów dorosłości planowane jest przez młodych adolescentów na okres między 24 a 29 rokiem życia. Odpowiada to trendom odnotowywanym w Europie od przynajmniej dekady. Polska wydaje się przypominać w tym zakresie kraje europejskie.

Oczekiwania i wymagania rodziców wobec dorastających dzieci

Społeczne otoczenie jednostki, w którym przebiega jej pierwotna socjalizacja, ma fundamentalne znaczenie dla przebiegu jej całego życia (Hurrelmann, 1994; Bourdieu, Passeron, 1970). W niniejszym artykule swoją uwagę koncentrujemy na środowisku rodzinnym, którego główną funkcją z założenia jest wychowanie i socjalizowanie do życia w danym typie społeczeństwa. Dla młodego człowieka rodzina stanowi podstawową grupę odniesienia. Po przejściu okresu adolescencji, kiedy występuje faza buntu, a którą Erik Erikson nazywa kryzysem/rozproszeniem tożsamości lub fazą moratoryjną (patrz Erikson 1997, 2004), jednostce na ogół zależy na opinii rodziców i konsultuje z nimi swoje plany.

Poddani badaniu młodzi ludzie nadal w dużym stopniu zależni są od rodziców. Posiadają już większy zakres swobody, niż przed uzyskaniem pełnoletności, ale to rodzice decydują o wielu sprawach bezpośrednio dotyczących ich dzieci. Kierują również określone oczekiwania wobec dorastających dzieci odnośnie do ich dalszej edukacji, podejmowania pracy zarobkowej, pomocy w domu itp. Jednocześnie kontynuują swoją pracę wychowawczo-socjalizacyjną polegającą na treningu różnych potrzebnych im w dalszym życiu umiejętności i kompetencji. Za niezwykle ważne dla dalszych analiz uznałyśmy poznanie oczekiwań rodziców wobec swoich rozpoczynających przygodę z dorosłością dzieci, w różnych obszarach aktywności.

Z tabeli 5. wynika, że oczekiwania matek i ojców wobec córek i synów są zróżnicowane. Oczekiwania rodziców kształtują lub/i zmieniają wzory ról kobiecych i męskich, które później mogą być realizowane we własnych rodzinach. Warto przyjrzeć się bliżej temu, jaki trening dorosłości przechodzą dziewczęta, a jaki chłopcy. Dane wskazują na to, że matki częściej niż ojcowie formułują oczekiwania w zakresie pomocy w domu zarówno wobec dziewcząt, jak wobec chłopców. Ojcowie częściej niż matki oczekują jedynie od chłopców podejmowania dorywczej pracy zawodowej. Już z tych danych wynika, że nadal to dziewczętom powierza się role obsługowe w domu. Matki dwukrotnie częściej od córek niż od synów oczekują pomocy w prowadzeniu domu. Interesujące jest, że ojcowie z kolei ponad dwukrotnie częściej oczekują takiej pomocy od synów niż od córek. Z tabeli wynika, że ojcowie generalnie rzadziej niż

matki włączają się w proces wychowania (trening umiejętności), a z analizowanych form aktywności najbardziej zainteresowani są podejmowaniem dorywczej pracy zarobkowej, w szczególności przez chłopców.

Tabela 5

Oczekiwania rodziców wobec chłopców i dziewcząt

Oczekiwania rodziców wobec chłopców i dziewcząt	Częściej matki	Częściej ojcowie	Oboje rodzice w takim samym stopniu
Oczekiwania wobec kobiet			
Pomoc w prowadzeniu domu, w gospodarstwie	46,3	7,0	46,7
Podejmowanie dorywczej pracy zarobkowej	29,1	13,8	57,1
Rozwijanie własnych zainteresowań i hobby	28,4	9,8	62,6
Dalsza nauka po szkole średniej	22,8	7,4	69,9
Oczekiwania wobec mężczyzn			
Pomoc w prowadzeniu domu, w gospodarstwie	23,7	16,0	60,3
Podejmowanie dorywczej pracy zarobkowej	17,9	21,4	60,4
Rozwijanie własnych zainteresowań i hobby	25,4	5,6	69,0
Dalsza nauka po szkole średniej	16,0	5,9	74,5

Źródło: Badania własne.

Wydaje się, że występuje tu dość wyraźny sygnał, że w przyszłości mają oni być gotowi na pełnienie roli żywiciela rodziny. Wobec dziewcząt ojcowie częściej niż wobec chłopców oczekują dalszej edukacji. Wśród matek występuje podobna tendencja. Dane przedstawione w ostatniej kolumnie wskazują, że obydwój rodzice przede wszystkim oczekują od swoich dzieci (niezależnie od ich płci) dalszej edukacji oraz rozwijania własnych zainteresowań i pielęgnowania hobby. Potwierdzają to liczne badania pokazujące wyraźną zmianę oczekiwań rodziców w stosunku do poprzednich dekad (por. min. Ziemska, 1973; Kotlarska-Michalska, 2008; Grzegorzewska, 2012; Harwas-Napierała, 2001).

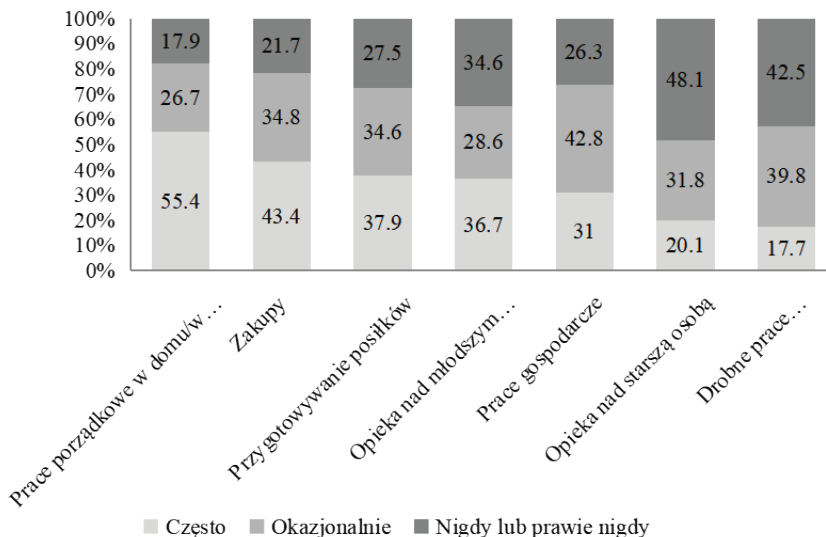
Składniki kapitału początkowego u progu dorosłego życia

Funkcją socjalizacji jest międzygeneracyjny przekaz porządku aksjonormatywnego oraz nauka umiejętności potrzebnych w danym typie społeczeństwa. Głównymi agendami socjalizacji są rodzina, szkoła, grupy rówieśnicze. To one tworzą pierwotne matryce, podstawy habitusu, do których jednostka sięga przez całe swoje życie. Współczesny młody człowiek przyswaja w domu wiedzę na temat otaczającego świata i dowiadyuje się nie tylko co jest dobre, co złe, ale uczy się postępowania adekwatnego do wymogów cywilizacyjnych

XXI wieku. To w domu zachodzi trening umiejętności związanych z prowadzeniem gospodarstwa domowego, tutaj również młody człowiek przejmuje wzory pracy i zdobywania środków do życia, od rodziców może uczyć się gospodarności i odpowiedzialności, uczy się podejmowania decyzji. Te kompetencje młodzi ludzie wymieniają jako jedne z ważniejszych w procesie stawania się dorosłym (patrz Wiszejko-Wierzbicka, Kwiatkowska, 2018; Harwas-Napierała, Trempała, 2014; Brzezińska, 2016).

Trening umiejętności związanych z prowadzeniem domowego gospodarstwa i opieką nad innymi członkami rodziny

Z wielu badań (por. m.in. Kwak, 2001; Kotlarska-Michalska, 2008; Grzegorzewska, 2012) wynika, że w ostatnich dekadach zaszły duże zmiany dotyczące oczekiwań rodziców wobec dzieci, zwłaszcza w zakresie realizowania obowiązków domowych. Sprowadzają się one na ogół do utrzymania porządku w swoim pokoju, ewentualnie pomocy w zakupach, dużo rzadziej w przygotowaniu posiłków, jeszcze rzadziej do opieki nad młodszym rodzeństwem czy starszym członkiem rodziny. Współcześnie rodzice dużo większą uwagę przywiązują do zdobywania kompetencji przydatnych – w ich przekonaniu – w przyszłej pracy zawodowej i w rozwoju osobistym niż do prozaicznych codziennych czynności.

Rysunek 5. Częstotliwość wykonywania czynności domowych i opiekuńczo-pielęgnacyjnych przez badanych uczniów. Źródło: Badania własne.

Z rysunku 5. wynika, że młodzi ludzie stosunkowo często deklarują, że nigdy lub prawie nigdy nie wykonywali czynności domowych i opiekuńczo-pielęgnacyjnych. Niemal połowa badanych nigdy lub prawie nigdy nie opiekowała się osobą starszą, podobnie stosunkowo rzadko badani zdobywają doświadczenie w opiece nad małymi dziećmi. Należy podkreślić, że częste (codzienne lub niemal codzienne) wykonywanie czynności związanych z prowadzeniem gospodarstwa domowego i opieką nad innymi osobami deklaruje, w zależności od rodzaju czynności, od niespełna 20% do nieco ponad 55% młodych ludzi.

Tabela 6

Częstotliwość wykonywania czynności domowych i opiekuńczo-pielęgnacyjnych ogółem i z podziałem na płeć (w %)

Umiejętność prowadzenia gospodarstwa domowego i realizacji funkcji opiekuńczo-pielęgnacyjnych – trening w zakresie funkcji rodzinnych i rodzicielskich.	Często	Okazjonalnie	Nigdy lub prawie nigdy
KOBIETY			
Przygotowanie do prowadzenia własnego gospodarstwa domowego			
Zakupy	54,2	36,0	9,7
Prace porządkowe w domu/w ogrodzie	68,6	23,8	7,6
Przygotowywanie posiłków	48,9	37,8	13,4
Drobne prace naprawcze/remontowe	16,5	41,3	42,1
Prace gospodarcze	34,6	48,0	17,5
Przygotowanie do pełnienia funkcji opiekuńczych i wychowawczych			
Opieka nad młodszym rodzeństwem	50,3	30,8	18,9
Opieka nad starszą osobą	37,6	34,1	28,2
MĘŻCZYŹNI			
Przygotowanie do prowadzenia własnego gospodarstwa domowego			
Zakupy	42,2	42,2	15,6
Prace porządkowe w domu/w ogrodzie	54,6	33,6	11,8
Przygotowywanie posiłków	32,5	46,4	21,2
Drobne prace naprawcze/remontowe	24,0	46,6	29,5
Prace gospodarcze	34,3	47,6	18,2
Przygotowanie do pełnienia funkcji opiekuńczych i wychowawczych			
Opieka nad młodszym rodzeństwem	19,4	35,3	45,3
Opieka nad starszą osobą	21,5	32,3	46,2

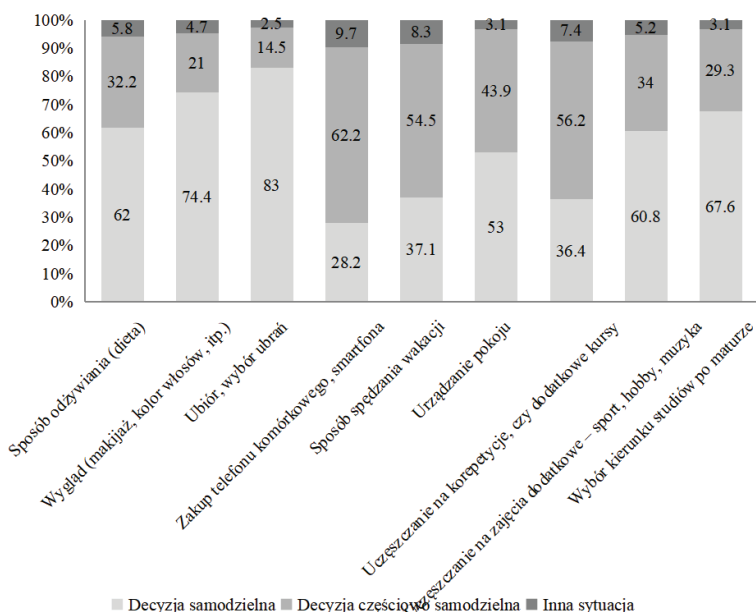
Źródło: Badania własne.

Uzyskane w badaniu dane pozwalają wysnuć wniosek, że w treningu zdobywania umiejętności dotyczących prowadzenia domu i wypełniania funkcji opiekuńczo-wychowawczych zdecydowanie dominują dziewczęta. Oznacza to, że współczesna

rodzina nadal pielęgnuje tradycyjny podział ról społecznych i przygotowuje dziewczęta i chłopców do stereotypowych zachowań spójnych z tradycyjną wizją ról społecznych. Rozkład odpowiedzi w tym zakresie podtrzymuje też tradycyjny obraz podziału ról: chłopcy częściej niż dziewczęta nigdy nie przygotowują posiłków, nie robią domowych zakupów, nie uczestniczą w pracach porządkowych, natomiast nieco częściej niż dziewczęta wykonują drobne prace naprawcze i prace remontowe. Warto podkreślić, że czynności wykonywane przez dziewczęta należą do kategorii tych codziennych, podczas gdy chłopcy biorą udział w czynnościach, które z definicji wykonywane są sporadycznie (jak chociażby prace naprawczo-remontowe). Te różnice stają się jeszcze wyraźniejsze w przypadku wypełniania czynności opiekuńczych i wychowawczych. To dziewczęta zdecydowanie częściej opiekują się młodszym rodzeństwem czy starszym członkiem rodziny.

Trening umiejętności decyzyjnych

Badani uczniowie szkół średnich nadal mieszkają z rodzicami i są od nich zależni finansowo. Jednocześnie – jako osoby pełnoletnie – oczekują większego marginesu swobody niż przed ukończeniem 18. roku życia. Dotyczy to również podejmowania

Rysunek 6. Częstotliwość podejmowania decyzji. Źródło: Badania własne.

decyzji. Na rysunku 6. przedstawiono dane dotyczące kwestii poziomu samodzielności decyzji podejmowanych przez młodych ludzi w trzech obszarach:

- decyzje dotyczące stylu życia,
- decyzje, których podjęcie wymaga większych nakładów finansowych,
- decyzje długofalowe związane z przyszłym życiem.

Z danych wynika jednoznacznie, że w kwestiach związanych z wyglądem czy sposobem odżywiania się decyzje podejmowane są przez osiemnastolatków samodzielnie. Jednak zakup smartfona (zapewne tak, jak innych technicznych urządzeń) i np. sposób spędzania wakacji są już konsultowane z rodzicami, którzy finansują zakupy i wyjazdy. Prawie 70% respondentów dokonuje samodzielnego wyboru kierunku studiów, ale już tylko nieco ponad 1/3 samodzielnie decyduje o uczęszczaniu na korepetycje czy dodatkowe kursy. To także potwierdzałoby założenie, że decyzje obciążone kosztami finansowymi są konsultowane najczęściej.

Tabela 7

Trening w podejmowaniu decyzji ogółem i w rozbiciu na płęć (w%)

Podejmowanie decyzji	Decyzja samodzielna	Decyzja częściowo samodzielna	Inna sytuacja
KOBIETY			
Decyzje dotyczące stylu życia			
Sposób odżywiania (dieta)	68,6	26,6	4,8
Wygląd (makijaż, kolor włosów, itd.)	78,9	17,6	3,5
Ubiór, wybór ubrań	87,5	10,6	1,6
Decyzje związane ze znacznymi nakładami finansowymi			
Zakup telefonu komórkowego, smartfona	23,3	66,1	10,5
Sposób spędzania wakacji	34,3	58,3	7,4
Urządzenie pokoju	52,9	42,8	2,8
Decyzje długofalowe			
Uczęszczanie na korepetycje, czy dodatkowe kursy	32,2	60,5	7,4
Uczęszczanie na zajęcia dodatkowe – sport, hobby, muzyka	55,3	38,3	6,4
Wybór kierunku studiów po maturze	71,2	25,2	3,5
MĘŻCZYŹNI			
Decyzje dotyczące stylu życia			
Sposób odżywiania (dieta)	60,9	34,0	5,1
Wygląd (makijaż, kolor włosów, itd.)	75,8	18,3	5,9
Ubiór, wybór ubrań	78,3	19,1	2,5
Decyzje związane ze znacznymi nakładami finansowymi			

Podejmowanie decyzji	Decyzja samodzielna	Decyzja częściowo samodzielna	Inna sytuacja
Zakup telefonu komórkowego, smartfona	31,0	58,7	10,3
Sposób spędzania wakacji	44,2	47,4	8,3
Urządzanie pokoju	46,2	48,7	4,4
Decyzje o długofalowych konsekwencjach			
Uczęszczanie na korepetycje, czy dodatkowe kursy	38,1	54,2	7,7
Uczęszczanie na zajęcia dodatkowe – sport, hobby, muzyka	71,4	24,7	3,9
Wybór kierunku studiów po maturze	65,4	32,1	2,6

Źródło: Badania własne.

Płeć zasadniczo nie różnicuje wskazań. Jedynie w przypadku podejmowania decyzji o sposobie spędzania wakacji, dziewczęta częściej niż chłopcy konsultują ją z rodzicami. Prawdopodobnie wynika to z faktu, że w opiniach rodziców dziewczęta wymagają większej kontroli i rzadziej uzyskują zgodę np. na samodzielny wyjazd daleko od domu. Oznacza to, że chłopcy mają więcej swobody w podejmowaniu decyzji, które wiążą się z zaufaniem, zatem obdarzani są też większą wiarą w to, że lepiej dadzą sobie radę i są mniej narażeni na niebezpieczeństwo. Również w przypadku wyboru zajęć dodatkowych chłopcy mogą zdecydowanie częściej niż dziewczęta decydować sami. Pozostawia się im zatem większą swobodę w wypełnianiu swojego czasu wolnego i rozwijaniu zainteresowań niż w przypadku dziewcząt.

Praca, zarabianie, oszczędzanie – trening odpowiedzialności i gospodarności

Praca zarobkowa w przypadku uczniów szkół średnich nie stanowi tak ważnego obszaru aktywności jak w przypadku studentów. Niemniej uważamy, że warto przyrzeć się tej aktywności, która – do pewnego stopnia – pokazuje sposób myślenia o swoich obowiązkach w przyszłości. Rozkład danych w tabeli 7. świadczy o tym, że ponad połowa badanych licealistów podejmuje jakieś formy pracy zarobkowej (70,1% chłopców, 64% dziewcząt), w tym chłopcy częściej zdobywają dodatkowe środki z handlu w Internecie. Nieco mniej niż połowę swoich pieniędzy zarówno chłopcy, jak i dziewczęta przeznaczają na swoje wydatki, a resztę odkładają.

Tabela 7

Trening przygotowujący do pracy zarobkowej i gospodarowania pieniędzmi (%)

	Ogółem	K	M
Praca zarobkowa			
Pracuję (na stałe, dorywczo, w czasie wakacji)	67,5	64,0	70,1
Nie podejmuję żadnej pracy zarobkowej	32,5	36,0	29,9
Dywersyfikacja środków			
Pracuję zarobkowo i nieregularnie dostaję pieniądze od rodziców/rodziny	36.1	37,3	38,9
Pracuję zarobkowo i dostaję kieszonkowe	26.3	25,0	28,7
Pracuję zarobkowo i handluję w Internecie	14.0	11,6	18,5
Pracuję zarobkowo i dostaję pieniądze za praktyki zawodowe	5.9	3,5	5,7
Pracuję zarobkowo i dostaję stypendium	5.7	5,1	5,7
Kumulacja środków, oszczędzanie			
Część lub wszystkie środki odkładam	52.3	59,4	57,0
Wydaję wszystkie środki na swoje potrzeby lub na prezenty dla innych	47.7	40,6	43,0

Źródło: Badania własne.

Ciekawie przedstawia się także obraz swoistej zaradności, którą udało nam się zidentyfikować w przypadku tych młodych ludzi, którzy podejmują pracę zarobkową. Mianowicie łączą oni dochody z pracy z innymi sposobami gromadzenia środków. Oznacza to, że młodzi ludzie nie tylko podejmują pracę zarobkową, ale również dywersyfikują źródła swoich dochodów, nie polegając wyłącznie na środkach otrzymywanych od rodziców czy innych członków rodziny. Nawet jeśli takie wsparcie dostają, to odczuwają potrzebę podjęcia dodatkowej aktywności w celu zgromadzenia potrzebnych im środków. Biorąc pod uwagę to, że większość badanych oceniała sytuację materialną swojej rodziny jako stosunkowo korzystną, trudno mówić tutaj o wyraźnych motywacjach związanych z poprawą własnej sytuacji finansowej spowodowanej niemożnością zaspokojenia podstawowych potrzeb. Należy więc uznać, że tego typu aktywności stanowią przede wszystkim przykład treningu umiejętności niezbędnych na kolejnych etapach życia – pozwalają oswajać się z realiami rynku pracy, a także nabywać kompetencje z zakresu gospodarowania własnymi środkami finansowymi.

Składniki kapitału początkowego u progu dorosłego życia – zróżnicowanie

Z przedstawionych w artykule analiz wynika, że zgodnie z naszym wstępnym założeniem, pomimo odnotowywanej w ostatnich latach zauważalnej zmiany w transmisji wzorów realizacji ról społecznych, środowisko rodzinne podtrzymuje tradycyjny podział ról, co wyraża się rozbieżnością oczekiwań formułowanych przez rodziców wobec chłopców i wobec dziewcząt. Na rysunku 7. zaprezentowane zostały składniki kapitału początkowego (jako badane przez nas zmienne zależne) młodych ludzi u progu dorosłości z uwzględnieniem zróżnicowania treningu owych umiejętności ze względu na płeć badanych. Model zbudowany został w oparciu o dominujące – w przypadku danej płci – zachowania w ramach treningu każdej z trzech kategorii umiejętności. Kluczowe różnice zarejestrowane zostały w dwóch obszarach: treningu umiejętności związanych z prowadzeniem gospodarstwa domowego i opieką nad pozostałymi członkami rodziny oraz w obszarze treningu podejmowania długofalowych decyzji. Różnice te sprowadzają się do tego, że to trening dziewcząt koncentruje się na nabywaniu umiejętności z pierwszego obszaru przy widocznym zaniedbaniu tego treningu w przypadku chłopców. Jednocześnie trening decyzyjny, mający podobny przebieg u dziewcząt i chłopców, różnicuje jednak ich kompetencje w zakresie podejmowania długofalowych decyzji. W trzecim zaś obszarze treningu umiejętności dotyczących gospodarności i odpowiedzialności, trudno dostrzec istotne różnice, choć uwidaczniają się one, kiedy weźmiemy pod uwagę wynikające z tego treningu plany życiowe dziewcząt i chłopców.

Model początkowego kapitału życiowego młodych kobiet i mężczyzn		K	M
Trening umiejętności związanych z prowadzeniem domowego gospodarstwa i opieką nad innymi członkami rodziny	● Przygotowanie do prowadzenia własnego gospodarstwa domowego	☐	☐
	● Przygotowanie do pełnienia funkcji opiekuńczych i wychowawczych	☐	☐
Trening umiejętności decyzyjnych	● Decyzje dotyczące stylu życia	☐	☐
	● Decyzje związane ze znacznymi nakładami finansowymi	☐	☐
	● Decyzje długofalowe	☐	☐
Trening odpowiedzialności i gospodarności	● Praca zarobkowa	☐	☐
	● Dywersyfikacja środków	☐	☐
	● Kumulacja środków, oszczędzanie	☐	☐

Rysunek 7. Model początkowego kapitału życiowego młodych kobiet i mężczyzn. Opracowanie własne. Źródło: Badania własne.

Przy zdecydowanie większym obciążeniu udziałem w pracach domowych i opiekuńczych, dziewczęta rzadziej obdarzane są przez rodziców zaufaniem i swobodą w podejmowaniu decyzji. Choć bardzo chętnie podejmują one pracę zarobkową, to wciąż chłopcy są częściej zachęceni do tego typu aktywności. Oczekiwania rodziców odnośnie do najbliższej przyszłości młodych ludzi są dość jednoznaczne i wskazują na to, że chętnie widzieliby swoje dzieci odraczające wkraczanie na rynek pracy, niechętnie zaś rezygnację z dalszej nauki, a tym bardziej zakładanie rodziny tuż po skończeniu szkoły średniej. Jest jednak różnica w zakresie swobody, jaką młodzi otrzymują w przypadku podejmowania decyzji o wyborze kierunku dalszego kształcenia. Młodzi chłopcy częściej deklarują, że ich decyzje w tej sprawie nie są podejmowane samodzielnie. Jedną z interpretacji takiej sytuacji mogłoby być założenie, że choć dziewczęta są także zachęcane do kontynuowania nauki, to jednak wybór konkretnego kierunku studiów pozostaje tu sprawą otwartą. Być może wykształcenie dziewcząt nie będzie, zdaniem rodziców, determinowało ich przyszłej sytuacji życiowej w takim stopniu, jak w przypadku mężczyzn. Wspierałoby to tezę o tradycyjnej transmisji wzorów ról społecznych, w które wpisane jest założenie o niejako dodatkowej roli zawodowej, którą kobieta może, ale nie musi wykonywać, zwłaszcza jeśli podejmie właściwe decyzje dotyczące wyboru partnera życiowego. Jeśli będzie przy tym posiadała odpowiednie kompetencje w zakresie prowadzenia gospodarstwa domowego i opieki nad osobami zależnymi, powinna zrealizować preferowany wciąż tradycyjny model funkcjonowania kobiet.

W tym kontekście dążenia dziewcząt do szybkiego uniezależnienia się i autonomii, a chłopców do pozostawania w domu rodzinnym i niechęci do usamodzielnienia oraz tendencji do przedłużania moratorium, mogą rodzić poważne konsekwencje społeczne. Dziewczęta niechętnie będą realizowały model tradycyjny, choć aktualna sytuacja społeczno-ekonomiczna może zmusić je do porzucenia na pewien czas ścieżki, odnośnie do wyboru której były dotąd przekonane. Praca zawodowa kobiet, a więc także ich niezależność finansowa, przy jednoczesnym odroczeniu etapu zakładania rodziny i posiadania dzieci, może okazać się strategią nierealną w sytuacji ogólnoświatowego kryzysu gospodarczego. Jak wskazują analitycy, to właśnie kobiety odczuwają najdotkliwiej perturbacje związane z reorganizacją życia społecznego spowodowaną pandemią koronawirusa. W tej sytuacji młodzi mężczyźni, chcący podtrzymywać swoje wcześniejsze plany dotyczące wchodzenia w związki małżeńskie i posiadania dzieci, mogą czuć się zobligowani do przyspieszania tych planów z uwagi na szczególną sytuację, z jaką przyjdzie im się zmierzyć w ich aktualnych związkach. Być może odczuwają oni większą presję ze strony swoich partnerek, ale także ze strony rodziny, aby szybciej niż planowali podejmować tradycyjnie pojmowane role społeczne, zapewniając opiekę i stabilizację finansową zarówno sobie, jak i swoim partnerkom życiowym. Z kolei te młode osoby, które nie pozostają w związkach i nie planowały tego w najbliższej

przyszłości, mogą być przez rodziców zachęcane do jeszcze dłuższego kształcenia i pozostawania w domu rodzinnym, postrzeganym w sytuacji globalnego zagrożenia jako miejsce najbezpieczniejsze, gwarantujące zaspokojenie podstawowych potrzeb, w którym młody człowiek nadal otoczony będzie opieką i wsparciem.

Podsumowanie

Celem artykułu była próba odpowiedzenia na pytanie: Czy i w jakim zakresie socjalizacja do dorosłości osiemnastolatków z roku 2018, obejmująca obszar umiejętności prowadzenia gospodarstwa domowego, zarobkowania, zarządzania pieniędzmi oraz decyzyjności, zachodząca w domu rodzinnym, odpowiada obserwowanym trendom emancypacyjnym współczesnych kobiet, a w jakim podtrzymuje tradycyjne podziały ról kobiecych i męskich? Cel ten został osiągnięty – z przedstawionych danych empirycznych wynika, że poddani badaniu osiemnastoletni licealiści znajdujący się u progu dorosłego życia, w tzw. fazie liminalnej *transition to adulthood*, choć w dużym stopniu nadal zależni od swoich rodziców/opiekunów, wyposażeni są już w kapitał początkowy w postaci znaczących dla funkcjonowania w dorosłym społeczeństwie umiejętności i kompetencji. Przed nimi kolejny etap fazy *emerging adulthood*, który wiązał się będzie z podjęciem ważnej decyzji dotyczącej dalszej edukacji, pracy zawodowej, wyprowadzki z domu rodzinnego.

Z danych przedstawionych w artykule wynika również, że rodzice, tak jak dawniej, wymagają od swoich dzieci pomocy przy różnych czynnościach domowych, a także formułują szersze oczekiwania dotyczące ich przyszłości. Zmieniły się akcenty oraz pola oczekiwanej pomocy: rodzice bardziej koncentrują się na oczekiwaniach dotyczących bezpośrednio ich dorastających dzieci (choćby związanych z nauką, ze zbliżającą się maturą, z zainteresowaniami, z działaniami poza domem), mniejsze oczekiwania wiążą z pomocą w domu czy z opieką nad członkami rodziny, w tym nad młodszym rodzeństwem. Ten wynik świadczy o zachodzeniu zmian w funkcji wychowawczej rodziny, co jest konsekwencją globalnych przeobrażeń. Rodzina odpowiada na zewnętrzne zapotrzebowanie na indywidualizm i autonomię. Jednocześnie należy zwrócić uwagę na to, że nadal obecne są różnice dotyczące tzw. prac kobiecych i męskich. Choć w pokoleniu rodziców badanych osiemnastolatków odnotowano istotne zmiany zachowań mężczyzn i kobiet w relacjach wzajemnych, to już w ich oczekiwaniach wobec własnych dzieci utrzymuje się tradycyjny model ról kobiecych i męskich. Oznacza to, że dążenia do równości kobiet i mężczyzn uwidaczniają się w zachowaniach i obyczajach codziennych, natomiast nadal nie stanowią części uwewnętrznionego habitusu i pozostają w sprzeczności do trendów zachodzących w krajach cywilizacji zachodniej.

Bibliografia

- Arnett, J.J. (1997). Young People's Conceptions of The Transition to Adulthood. *Youth and Society*, 29(1), 3-23.
- Arnett, J.J. (2000). Emerging adulthood: A theory of development from the late teens through the twenties. *American Psychologist*, 55(5), 469-480.
- Arnett, J.J. (2001). Conception of the transition to adulthood: Perspective From Adolescence through Midlife. *Journal of Adult Development*, 8, 133-143.
- Arnett, J.J. (2004). *Emerging adulthood: A winding road from the late teens through the twenties*. New York: Oxford University Press.
- Arnett, J.J. (2010). *Adolescence and emerging adulthood: A cultural approach*. New York: Pearson.
- Arnett, J.J. (2016). Life Stage Concepts across History and Kultures: Proposal for a New Field on Indigenous Life Stages. *Human Development*, 59, 290-316.
- Bakiera, L., Wiśniewska, M. (2018). Płeć metrykalna i psychologiczna a podział obowiązków domowych i satysfakcja seksualna w związkach konsensualnych. *Rocznik Lubuski*, 44(1), 15-33.
- Baranowska, A. (2007). Poglądy i preferencje dotyczące ekonomicznych modeli rodziny. W: E. Kotowska, U. Sztanderska, I. Wójcicka (red.), *Aktywność zawodowa i edukacyjna a obowiązki rodzinne w Polsce w świetle badań empirycznych* (ss. 404-422). Warszawa: SCHOLAR.
- Bieńko, M. (2008). Współczesne skrypty bycia razem: Zamierzony i realizowany projekt scenariuszy ról małżeńskich. Młodzież a rodzina. *Roczniki Socjologii Rodziny*, 19, 71-90.
- Bourdieu, P., Passeron, J-C. (1990). *Reprodukcja: Elementy teorii systemu nauczania*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Brzezińska, A.I., Kaczan, R., Piotrowski, K., Rękosiewicz, M. (2011). Odroczona dorosłość: akt czy artefakt?, *Nauka*, 4, 67-107.
- Brzezińska, A. I. (2016). Dorastanie do dorosłości: odraczane czy opóźnione, W: A. I. Brzezińska, A. I., Syska W. (red.), *Ścieżki wkraczania w dorosłość* (ss. 23-49), Poznań: Wyd. UAM.
- Brzezińska, A. I., Appelt, K., Ziółkowska, B. (2016). *Psychologia rozwoju człowieka*, Sopot: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Brzezińska, A. I., Piotrowski, K., (2010). Formowanie się tożsamości a poczucie dorosłości i gotowość do tworzenia bliskich związków. *Czasopismo Psychologiczne*, 16(2), 265-274.
- Carlson, D. L., Miller, A. J., Sessler, S., Hanson, S. (2016). The gendered division of housework and couples' sexual relationships: A re-examination. *Journal of Marriage and Family*, 78(5), 975-995.
- CBOS (2013). *O roli kobiet w rodzinie*. Komunikat z badań BS/30/2013.
- Czerka, E. (2005). Niedorosłość czy dorosłość alternatywna? Rozważania w kontekście odraczania dorosłości. *Terazniejszość – Człowiek – Edukacja*, 1(29), 85-93.
- Czerka, E. (2007). *Rodzinne uwarunkowania odraczania dorosłości u młodych mężczyzn*. Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”.
- Dąbrowska, Z. (2005). Istotne przemiany w życiu małżeńsko-rodzinnym. *Małżeństwo i Rodzina*, 1-2, 3-7.
- Erikson, E. H. (1997). *Dzieciństwo i społeczeństwo*. Poznań: Dom Wydawniczy Rebis.
- Erikson, E. H. (2004). *Tożsamość a cykl życia*. Poznań: Wyd. Zysk i S-ka.
- Fuszara, M. (2007). *Nowi mężczyźni? Zmieniające się modele męskości we współczesnej Polsce*. Warszawa: Wydawnictwo TRIP.
- Grzegorzewska, I. (2012). Czy zachowania rodziców wobec dzieci są niezmiennie? Uwarunkowania stabilności i zmienności sprawowania funkcji rodzicielskich. *Edukacja Dorosłych*, 1, 89-98.
- Harwas-Napierała, B., Trempała, J. (2014). *Psychologia rozwoju człowieka: Charakterystyka okresów życia człowieka*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Harwas-Napierała, B. (2001). Zachodni model niezależności w wychowaniu rodzinnym: Uwagi krytyczne. *Problemy Rodziny*, 2, 131-151.
- Havighurst, R.J. (1953). *Human development and education*. New York: Longmans&Green.
- Hurrellmann, K. (1994). *Struktura społeczna a rozwój osobowości*. Poznań: Wyd. Naukowe UAM.

- Kiley, D. (2007). *Syndrom Piotrusia Pana: O mężczyznach, którzy nigdy nie dorastają*. Warszawa: Jacek Santorski & Co – Agencja Wydawnicza.
- Inglehart, R., Baker, W. E. (2000). Modernization cultural change and the persistence of traditional values. *American Sociological Review*, 65, 19-51.
- Illouz, E. (2008). *Saving the Modern Soul: Therapy, Emotions, and the Culture of Self-Help*. Berkeley: University of California Press.
- Kotlarska-Michalska, A. (2008). Wizerunki ról rodzinnych. *Roczniki socjologii rodziny*, 18, 3-18.
- Kornrich, S., Brines, J., Leupp, K. (2012). Egalitarianism, housework, and sexual frequency in marriage. *American Sociological Review*, 78(1), 26-50.
- Kwak, A. (2001). Kierunki przemian rodziny – alternatywy dla małżeństwa. *Roczniki Socjologii Rodziny*, 13, 19-27.
- Kwak, A. (2007). Kobieta w domu in a rynku pracy: Czy równość praw i obowiązków? Wizerunki ról rodzinnych. *Roczniki Socjologii Rodziny*, 18, 73-87.
- Lipska, A., Zagórska, W. (2011). Stająca się dorosłość w ujęciu Jeffreya J. Arnetta jako rozbudowana faza liminalna rytuału przejścia. *Psychologia Rozwojowa*, 16, 9-21.
- Levinson, D. J. (1986). A conception of adult development. *American Psychologist*, 41(1), 3-13.
- Marianowska, A. (201). Pomiędzy adolescencją a dorosłością – koncepcja *emerging adulthood* Jeffreya J. Arnetta. *Edukacja Dorosłych*, 1, 91-104.
- Marody, M., Giza-Poleszczuk, A. (2004). *Przemiany więzi społecznych*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Marszałek, M. (2019). Podział obowiązków w gospodarstwach domowych w Polsce: analiza sezonowości pracy domowej i zawodowej. *Studia Demograficzne*, 1(175), 81-108.
- Miller, A., Sessler, S. (2010). Stability and change in the division of labor among cohabiting couples, *Social Forum*, t. 25, 4, 677-702.
- Mynarska, M. (2011). Kiedy mieć dziecko? Jakościowe badanie procesu odraczania decyzji o rodzicielstwie. *Psychologia Społeczna*, 63(18). Pobrane 27.08.2013 z: http://www.spoeczna.psychologia.pl/pliki/2011_3/Mynarska_PS_3_2011.pdf.
- Oleszkowicz, A., Misztela, A. (2015). Kryteria dorosłości z perspektywy starszych adolescentów i młodych dorosłych. *Psychologia rozwojowa*, 20(1), 41-55.
- Settersten, R. A. Jr. (2007) Passages to adulthood: Linking demographic change and human development. *European Journal of Population*, 23(3-4), 251-272.
- Slany, K. (2002). *Alternatywne formy życia małżeńsko-rodzinnego w ponowoczesnym świecie*. Kraków: Zakład Wydawniczy Nomos.
- Trzop, B. (2019). *Mężczyźni (nie)dzisiejsi: dylematy wokół współczesnych wzorców męskości*, Zielona Góra: Oficyna Wydawnicza Uniwersytetu Zielonogórskiego.
- Wiszejko-Wierzbicka, D., Kwiatkowska, A. (2018). Wchodzenie w dorosłość: Ogólnopolskie badanie młodych Polaków w wieku 18-29 lat. *Studia Socjologiczne*, 2(229), 147-176.
- Wiśniewska, M., Bakiera, L. (2017). Podział obowiązków domowych i satysfakcja seksualna w heteroseksualnych kohabitacjach, W: R. Maciąg (red.), *Zagrożenia i problemy cywilizacyjne XXI wieku – przegląd i badania* (ss. 82-96) Lublin: Wydawnictwo Naukowe TYGIEL.
- Van de Welde, C. (2008), *Devenir adulte: Sociologie comparée de la jeunesse en Europe*. Paris, Presses Universitaires de France, Le Lien Social.
- Zielińska, M., Wróbel, R. (2018). Socio-demographic aspects of “Emerging Adulthood” in the context of cultural changes in Poland compared to Europe. *Rocznik Lubuski*, 44(1), 15-33.
- Zielińska, M. (2020). *Gotowi na dorosłość? Projekty życiowe i zasoby społeczne pokolenia 2.0*. Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Filozofii i Socjologii PAN.
- Ziemska, M. (1973). *Postawy rodzicielskie*. Warszawa: TIN.
- Żadkowska, M. (2012). Para w praniu: O współczesnej rodzinie i codziennych czynnościach w socjologii Jeana-Claude`a Kaufmanna, *Studia Socjologiczne*, 2(205), 143-165.